

RĂSPÂNDIREA CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI VECHI, POTRIVIT ÎNSEMNĂRILOR MARGINALE*

Fondul de carte românească veche, existent la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, deține un număr mare de exemplare, ceea ce face ca însemnările marginale din cuprinsul acestora să formeze un corpus important.

Între multiplele aspecte la care conținutul însemnărilor marginale din fondul cercetat face referire se află și cele privitoare la ariile de răspândire a produselor tipografice, realizate în centrele românești și străine, probleme asupra cărora ne vom concentra în cuprinsul acestui studiu.

Cărțile românești vechi (CRV), aflate la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, au fost realizate în centrele tipografice din Bălgrad (Alba Iulia), Blaj, Brașov, București, Buda/Ofen/Pesta, Buzău, Câmpulung, Cernăuți, Chișinău, Cluj, Govora, Iași, Mănăstirea Deal, Mănăstirea Neamț, Oradea, Orăștie, Rădăuți, Râmnic, Sas-Sebeș, Sibiu, Snagov, Târgoviște, dar și în centrele străine din Hamburg, Hagenau, Frankfurt, Leipzig/Lipsca, Londra, Moscova, Movilău, Sankt-Petersburg, Sâmbăta Mare, Paris, Uniev și Viena.

În cărțile cercetate au fost identificate bogate informații despre traseul pe care acestea l-au urmat, numărul mare de însemnări cu acest conținut determinând prezentarea răspândirii pe centre tipografice.

Astfel, despre cărțile imprimate la **Bălgrad** (Alba Iulia) știm că o *Evangelhie cu învățătură*, tipărită în 1641, a fost cumpărată în 1681 de preotul Cârstea de la Avrig (SB), apoi s-a aflat la Sebeș (AB), mai apoi la Blaj, în biblioteca lui Timotei Cipariu. Un exemplar din *Noul Testament*, imprimat în 1648, s-a aflat la 1650 în Transilvania, iar la 1728 este cumpărat din Gălăpaia (probabil Gălăoaia, MS) de preotul Ion Șezid. Un alt exemplar se afla, la o dată necunoscută, la Pogăceaua (MS), la 1741 era la Boiu (MM), la 1760 este în localitatea Vad (CJ), de unde ajunge la Mănăstirea Vadului (CJ), iar la 1796 este din nou la Vad (CJ), ca mai târziu să intre în biblioteca cipariană. Circulația acestui exemplar este foarte interesantă, extrem de relevantă pentru destinul CRV-urilor, fapt pentru care redăm, parțial, aceste însemnări:

* Acest studiu este finanțat din grantul Consiliului Național al Cercetării Științifice, CNCS-UEFISCDI, cod proiect: PN-II-ID-PCE-2011-3-0314./This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS-UEFISCDI, project number PN-II-ID-PCE-2011-3-0314

Această carte, [...] <este a> protopop<ului> Pantelimon ot Pog<ăciaoa>. ...

Să să știe că acest Testament l-am răscumpărat noi [...], fiindu mărturie pop<a> Onu, pe sama Mănăstirii Vadului și o am luat-o de la dumnealui popa Dimitrie din Vad, iară de vor vini a cui iaste după dănsa, să ne întoarcă fr̄. 15, că atâta am dat pe dănsu. 1760. [...], iară noi o dăm în mâna popii Samson să aibă grijă de dănsu pă<nă> or scoate-o. Iară eu, popa Samson, o dau în mâna lui Precop, fiului meu [...]. 1741, meseța apriel, 17 zile (Cota CRV 282).

Un alt exemplar din același *Nou Testament* se afla la Tăuni (AB), iar altul a fost cumpărat, la o dată necunoscută, de Roșca Niculae de la popa Gligor din Ardeu (HD). Despre un alt exemplar se cunoaște că a fost cumpărat din Deal (probabil Dealul Mare, MM) de preoții Tanul și Grigorie din Budești (MM). O *Psaltire*, ieșită din tipar în 1651, a fost a domnitorului Țării Românești, Ștefan Cantacuzino, și a soției sale, Păuna Greceanu, după care ajunge, prin împrejurări necunoscute, în biblioteca cipariană. La date necunoscute un alt exemplar din aceeași tipăritură a fost în zona Hunedoara, apoi ajunge la Oradea.

Despre cărțile tipărite la **Brașov** s-au identificat informații referitoare la *Triodul* slavon, imprimat de Coresi în 1578, care se afla la 1760 la Cluj. După cum reiese din numeroasele însemnări existente într-un exemplar din *Evanghelie cu învățătură*, realizată în 1581, aceasta se afla în 1762 la Sâncel (AB), la o dată necunoscută la Porumbacul de Jos (SB), la Bucerdea (AB), iar, în final, în biblioteca cipariană:

Precum să să știe că în anul 1762 am cumpărat această sfântă carte cu patrusprăzece strămbe de la Georgie Cucerzanul și au fost popă în Samăcel, la oameni neuniați. ...

Această sfântă carte o am cumpărat eu, logofătul Toader, de la popa Georgie Cucerzanul, cu cinci florinți pentru că era nevoie, că nu aveam de pe ce spune căzane, ci pitru aceaia eu, logofătul Toader, am sc<r>is să să știe ci<n>e de la cine iaste cumpărată. Scris-am eu, Toader, în anul 1763. Aceasta să să știe că ceastă carte iaste a lui Toader [...] din Porumbacul de Jos. Să să știe precum că eu, boiariul Toder, am cumpărat această<ă> carte cu cheltuială de la popa Georgie din Buceardie și iaste fciior lui Strădan Pătru și o am luoat <cu> cinci florinți, pentru aceaia fie cu Hr., amin (Cota CRV 276).

Un alt exemplar din aceeași tipăritură se afla la 1724 la Mănăstirea Cozia, de unde trece prin donație la schitul din Viștea de Jos (BV), iar la 1902 a fost identificat în localitatea Teliu (BV). Un *Liturghier* slavonesc din 1588 s-a aflat la Mărgineni (HD sau BV), la Suceava, la Cernăuți și la Blaj. Un exemplar din *Tâlcul evangheliilor și Molitvenic*, tipărite de Coresi în 1567–1568, se afla, la o dată necunoscută, la Pâncota (AR), iar apoi în biblioteca lui Timotei Cipariu. Un exemplar din *Molitvenicul* tipărit în 1811 era, la 1912 și 1944, la Botoșani. Un exemplar din *Ușa pocăinței*, imprimată în 1812, a fost la Biertan (SB), iar la 1829 era proprietatea preotului Ioan Moldovan din Agnita (SB). Un alt exemplar era la 1822 la Săliște (SB).

Pentru tipăriturile de la **Bucureşti** se cunoaşte că o *Cheia înţelesului* din 1678 a fost donată bisericii din Răşinari (SB), unde se afla la 1850 şi la 1858. Un alt exemplar a avut, de asemenea, un itinerar deosebit, fiind cumpărat în 1739 de logofătul Grigorie din Argeş, apoi ajunge, în împrejurări necunoscute, la Mihai Colceriu din Mănărade (AB), iar în 1752 la Mihai din Laslău (MS), după care se află la Sad (SB), la Alma (SB), apoi la preotul Lup din Agârbici (CJ) şi la diacul Ion din Şarcău (probabil Sarcău BH sau Şalcău SB). Redăm aici însemnările corespunzătoare:

Această carte am cumpărat-o eu, Grigorie logofătul ot za grad Argiş, za Țara Rumnească i grada Râmnicesci Noului Severin, în zilele prea sfințitului episcopului Climentu a toată Țara Rumnească. Pis az Gregorie Popescul, în satul Dârja, meseța april, 20 deni, 1739; ...

Multu m-am procopsit dintr-aceasta carte eu, Mihai Colceriu din Mănărade. ...

Scris-am eu, Mihai din Laslău. 1752, mai 17. ...

Cade-să a ști că această sfântă carte, anume Cluciu, o am cumpărat eu, popa Lup, de la popa Toader din Sad, pe bani, oput florinți, și cine o va fura, mare păcat va ave.

...

Scris-am eu, Mihail Pop din Alma. ...

Mulțamesc D<o>mnului că am luoat multe dintr-astă sfântă carte, cu voie lui D<u>mnezeu, și mulțamesc părintelui, popa Lupu de Agribici, că au făcut bine de mi l-au dat. Dumnezeu să-i plătească cu darul Duhului Sfânt. Scris-am eu, Ion diacul ot Șacău, mesița genovarie, 11 zile (Cota CRV 413).

Un alt exemplar s-a aflat la Colțu (PH sau AG). Două exemplare din *Liturghia* tipărită în 1680 se aflau la Blaj, una în biblioteca lui Timotei Cipariu, iar cealaltă în posesia lui I. M. Moldovan. O *Evanghelie* din 1682 a fost la Mănăstirea Feleacului (CJ). Un alt exemplar a fost în 1761 al bisericii din Tomșani (PH sau VL), iar la 1858 și 1885 era al Mănăstirii Aninoasa (AG). Un *Apostol*, tipărit în 1683, a fost cumpărat în 1857 din Tinăud (BH), de către biserica din Peștiș (BH). A călătorit mult și un alt exemplar, care a fost cumpărat la 1781 de Ion Părău din Ibișdorful Șăsesc (SB), de la popa Bucur din Ucea de Sus (BV), dăruindu-se, mai apoi, de Ion Părău lui Alixandru Pop din Proștiță (azi Târnăvioara, SB), dar a fost și proprietatea preotului Neagu de la Șura Mică (SB), precum și a lui Nicodim Spânul din Giurgiu, care l-a dat nepotului său, preotul Badea. Peregrinările acestui exemplar sunt înfățișate în însemnările:

Acest sfânt Apostol s-au cumpărat de <I>on Părău din Ibiștorful săsesc, drept 6 florinți, de la popa Bucur din Ucea de Sus. 1781, noemvrie, 20. ...

Acest Apostol mi l-au dăruit Ion Părău din Sas Ibișora. Alixandru Pop din Proștiță. Să-i fie pomeană. ...

Acest Apostol au fost al popei Neagului, ce au fost la Șura M<ică> și la pr<ist>ăvirea lui l-au dăruit popei lui Ioan, ce au fost și el preot acolo. ...

Acest svânt Apostol <a> fost al dumnialui Nicodin Spănul ot Giurgiu și l-au dat nepotu<lui>-său, popei Badii, de pomana ca <să> fie al lui, statornic lui și feciorilor lui [...] (Cota CRV 191).

Un alt exemplar din aceeași carte se donează de către Vasiliu Basarab, presbiter în Romos, din Cercul Orăștiei, la 29 noiembrie 1897, Societății de Lectură „Andrei Șaguna” din Sibiu. Un alt exemplar este dăruit în 1694 Mănăstirii Feleacului (CJ). Altul era la 1790 la Cergăul Mare (AB). Un *Chiriacodromion* din 1732 se afla la 1870 la Baia Mare (MM). Un exemplar din *Cazaniile* lui Ilie Miniati, ieșite din tipar în 1742, se afla la 1795 la □aroș (SB), apoi la Blaj, în biblioteca cipariană. Un exemplar din *Mărgăritarele* lui Ioan Gură de Aur, realizat în 1746, se afla la 1787 la Geomal (AB), de unde ajunge în biblioteca lui Timotei Cipariu. Un alt exemplar se afla la Sacoș (TM). Altul era la Sâmpetru (probabil MS) și Vaidahaza (CJ), la date necunoscute. Un *Molitvenic* din 1741 se afla în 1759 în proprietatea preotului Pătru din Luduș (MS), de unde ajunge la Blaj. Un *Penticostar* din 1743 se afla la 1743 la Rucăr (AG).

Despre tipăriturile de la **Buda** știm că un exemplar din *Observații de limbă rumânească* a lui Paul Iorgovici, imprimate în 1799, se afla la 1884 la Lugoj (TM), iar la o dată necunoscută, la Timișoara. O *Retorică* a lui Ioan Piuaru Molnar, tipărită în 1798, se afla în 1847 la Sibiu. Un *Octoih*, tipărit în 1811, se afla la 1836 la mitropolia din Târgoviște. Un exemplar din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* a lui Petru Maior, ieșită în 1812, se afla, la date necunoscute, la Arad, apoi ajunge la Blaj.

În cazul cărților tipărite la **Buzău** s-au consemnat informații despre un *Triod* din 1700, care a fost dăruit de Mihai, ieromonah la Mănăstirea Cozia, bisericii din Rășinari (SB), în anul 1742. Un alt exemplar din aceeași tipăritură se afla la Mănăstirea Cotmeana, iar un altul la biserica din Zlatna (AB).

O *Învățătură preste toate zilele*, imprimată în 1642 la Câmpulung, se afla la Blaj, în proprietatea lui Timotei Cipariu.

Privitor la cărțile de la **Iași**, o *Carte românească de învățătură*, ieșită în 1643, a fost zălog la popa Toader de la Bistra (MS) pentru „20 și 4 de florinți” de la Pop Ilie din Câmpeni (AB). Un alt exemplar a fost cumpărat la 1751 din Ernea (SB), de către preotul Ion din Geamăș [?], dar a fost și al bisericii din Țicmantarului/Țicmea [?], precum și proprietatea preotului Iosif din Gogar [?]. Un alt exemplar a fost cumpărat de preotul Andrei din Hărățiu/Hărățu (MS), dar s-a aflat în 1722 și la Frata (CJ), în 1944 la Boteni (CJ), de unde ajunge la Blaj. Un alt exemplar din aceeași carte se afla în 1860 la Cristur (HD), în timpul preotului Iosif Cornea, paroh al Sazpatocului și al Cristurului (HD). Un altul se vinde din Luduș (MS), la o dată necunoscută, în satul Mica (MS), de unde ajunge, prin împrejurări necunoscute, la I. M. Moldovan de la Blaj. Un alt exemplar se afla la Cizer (SJ). Altul ajunge, în 1960, la Cluj, fiind cumpărat din Maramureș. Un altul a fost vândut din Calbor (BV) în Boholț (BV), în 1803, unde se afla și în 1879, iar la

1865 se găsea la Sibiu. Un exemplar este atestat în 1742 la Cuhia (MM). Altul se afla la 1786 la Cârneşti (HD), unde era şi în 1911. Un alt exemplar se afla la Bozeş (HD), la o dată necunoscută, iar un altul era, la 1807 şi 1911, la Cenade (AB). Un exemplar este atestat la Bobohalma (MS) şi la Agnita (SB), un altul se afla zălog la Comana în 1817, dar s-a aflat şi la Ticuş (BV). Alt exemplar a circulat la Aiud (AB), Gârbova de Sus (AB), Topârcea (SB), de unde se vinde în Luduş (MS), în 1762. Din numeroasele însemnări referitoare la intensa circulaţie a acestei tipărituri am ales, spre exemplificare, pe cele aflate în exemplarul din urmă:

Să să ştie că această carte este a popii Mihăilă din Gerăbova de Sus, 1768. Scris-amu eu, popa Mihăilă, în iulie, în 12 zile. ...

Această sfântă carte, adăcă Păucenie, fiind datoriu popa Mihăilă din Gârbova de Sus, s-au pus zălog beserecii pentru 5 florinţi. ...

Aceasta carte este cumpărată din Topârcea. ...

Pre această carte i-am date eu, popa Ilie din Luduş, popii Vasile din Topârcea 8 florinţi şi 3 potori, meseţa martie, 8 zile 1762 (Cota CRV 62).

Un exemplar din *Şapte taine*, tipărite în 1644, se afla la Arăpătac (CV), la Vad (CJ) şi la Blaj. Un alt exemplar se afla la Petrehaza (CJ). Din *Pravile împărăteşti*, tipărite în 1646, un exemplar se afla la 1726 şi 1727 în ţinutul Soroca, apoi la Iaşi, de unde se vinde la Cernăuţi. O *Psaltire de-nţăles* a mitropolitului Dosoftei, ieşită în 1680, se afla la 1754 la Mănăstirea Muncaciului, apoi la Blaj. Un *Triod* din 1747 se afla la 1774 la Jacul românesc (MS), iar la 1854 la Nadeş (MS). Un exemplar din *Synopsis, adecă adunare de multe învăţături* a mitropolitului Iacov al Moldovei, tipărit în 1757, se afla la 1770 la Săpânţa (MM), de unde se vinde la Certeze (MM). Din *Viaţa şi petrecerea sfinţilor* a lui Dosoftei, vol. I–IV, tipărite între 1682 şi 1686, un exemplar se afla la învăţătorul Ioan Mihailă din Husmezău (astăzi Câmpia, SJ).

Pentru cărţile de la **Govora**, o *Evanghelie învăţătoare* din 1642, se afla în 1681 la Teliuc (HD), apoi la anul 1741 la Silivaşu de Jos (HD), de unde trece, prin vânzare, după 1810, la Ghelari (HD). Un alt exemplar se afla la Blaj, în biblioteca lui Timotei Cipariu. Un *Ceaslov* din 1640 s-a aflat, la o dată necunoscută, la Lancrăm (AB).

O *Evanghelie învăţătoare*, tipărită la Mănăstirea Deal în 1644, a fost cumpărată la 1646 de jupânul Ştefan şi dată la biserica cu hramul Sfânta Treime din Bălgrad (Alba Iulia), unde se afla şi în 1695, după cum se vede din însemnarea:

Vū leat 1646 au cumpărat această carte jupânul Ştefan den Belgrad şi o dat la svintă besearica unde iaste hramul S<fân>ta Troiţă, cea den gios, să fie de slujbă sivtei besearecii şi drept spseniia lui şi drept pomană sufletul soţiei sale, jupâniţa Marina, şi fiuliul [!] Nicola şi Constantin, să fie de folosinţă <pentru> Nastasica şi Costandin, acestor suflete <pentru> împăraţia cerului, şi o dat în zilele mitropolitului Ştefan şi protopop Neacşul ot Belgrad, cum să fie neclătită den svintă besearică, iară cine să va

ispiti să o ia de la svintă besearica sau să o vânză, să fie procliat de Dumnezeu și de la stvin<ții> oteți 318. ...

Scris-am eu, Pop Niculae din Maerei Belgradului, când au fost cursul anului 1695, f. 11 zile (Cota CRV 277),

dar a fost și proprietatea popii Niculae din Șeuș [?], la o dată necunoscută. Despre un alt exemplar citim că se afla la Budești [?], apoi ajunge în Orăștioară (HD), după ce a fost cumpărată din Mărtinești (HD):

Această Cazanie este a satului Budești, 1834. Este a Budeșt<iului> cumpărată di la Orăștioară, iară ei din Mărtinești (Cota CRV 61).

O altă *Evanghelie învățătoare*, din aceeași ediție, se afla la Mănăstirea Cioara (AB), la o dată necunoscută.

Un exemplar din *Palia* tipărită de Șerban Coresi la **Orăștie**, în 1582, se afla, la o dată necunoscută, la Bolomir (HD).

Un *Sbornic* slavonesc, tipărit de Coresi la **Sas-Sebeș**, în 1580, se afla, la o dată necunoscută, la Orlat (SB), apoi la Blaj.

Pentru tipăriturile de la **Sibiu** s-au identificat informații despre un *Ceaslov* din 1790, care se afla la Călata Mare (CJ), la 1797. O *Gramatică românească* a lui Radu Tempea, imprimată în 1797, se afla în secolul al XIX-lea la Blaj, în biblioteca cipariană, iar un alt exemplar a fost în proprietatea lui I. M. Moldovan. Un exemplar din *Acatistul* lui Samuil Micu, tipărit în 1801, se afla la 1814 la Ileni (BV), de unde este vândut la Sas Ibișdorf (azi Ighișul Nou, SB).

Au fost identificate și câteva însemnări referitoare la tipăriturile de la **Târgoviște**. Astfel, o *Îndreptarea legii* din 1652 a fost, la 1652, la Domnești (AG), la 1714 și 1780 este a bisericii din Cicău (AB), iar la 1843, la Hidiș (BH). Un exemplar din aceeași tipăritură se afla, la 1743, la Rășinari (SB), iar altul era, la o dată necunoscută, proprietatea preotului Macaveiu din Silivaș (AB sau CJ). Un alt exemplar este vândut din Bârseș (VN), în 1697, preoților Rad Stanciu și Rad Săpunar de la Biserica Domnească din Argeș, vânzare consemnată astfel:

Să <se> știe ace<a>stă Pravilă de cine e cumpărat<ă>, de popii de la Bisearica Domnească ot Argeș, anume pop<a> Rad Stanciu și pop<a> Rad Săpunar, în bani gata, taleri 3, de la pop<a> Oprea ot Bârseș. (Cota CRV 207).

O *Liturghie* din 1713 se afla la 1832 la Măndăloc (probabil localitatea Măndruloc, AR), la 1882 la Valea Mare (AR), la 1855 la Boițești [?] și, la o dată necunoscută, la Șiclou (AR). Un *Triod-Penticostar* slavon, imprimat în 1649, se afla la Micești (AG), la 1728.

Un *Acatist al Născătoarei de Dumnezeu*, tipărit la **Uniev** în 1673, se afla, la o dată necunoscută, la Feldioara (BV sau CJ), iar un alt exemplar era, în 1743, la Râul Mare (probabil HD), apoi la București. O *Psaltire în versuri* a lui Dosoftei, imprimată tot la Uniev în 1673, se afla, la o dată necunoscută, în Ardeal.

O *Poslanie sau dreaptă oglindă a păcii, dragostii și unimii* a lui Nichita Horvat, ieșită din tipografia de la **Viena** la 1787, se afla la 1880 la Lipova (AR), iar în 1889, în proprietatea lui Victor Mihaly al Lugojului (TM).

Cele mai multe însemnări care vorbesc despre aria de răspândire a cărților românești vechi studiate se găsesc în tipăriturile de la **Blaj**. Spre exemplu, un exemplar din *Strastnicul* tipărit în 1753 a fost la biserica ortodoxă din Ghijasa de Sus (SB), de unde se vinde cu 14 coroane și se leagă cu 3 coroane:

S-au procurat de la biserica or. din Ghijasa de Sus cu 14 corone și <s-au> legat cu 3. cor. Blaj, 6 iunie 1911.

Un alt exemplar se afla la biserica din Cistei (AB), iar mai târziu ajunge în biblioteca cipariană. O *Învățătură creștinească* din 1756 s-a aflat, la o dată necunoscută, la popa Simion din Văleni (probabil AB). O *Liturghie*, imprimată în 1756, a fost cumpărată de Drișcă Giurge de la diacul Ștefan din Kala<a> (probabil Călata, CJ), în 9 martie 1761, dar a fost și al lui Augustin Bardasy din Sibiu, student în clasa a VI-a, la Gimnasiul Superior Român Greco-Catolic din Blaj, care îl donează, în 2 iulie 1902, Bibliotecii Seminariului din Blaj. Alt exemplar se afla la 1787 la Caruia (MM), de unde se vinde la Covași [?], apoi la 1817 la Văleni (MM). Un alt exemplar se afla la Tiur (AB). Un *Molitvenic* tipărit în 1757 a fost a lui Samuil Szabo, parochu greco-catolic din Sancrai (probabil AB). O *Păstoricească datorie* din 1759 a fost în biblioteca cipariană. Un *Octoih*, ieșit în 1760, a fost, până în 1944, la biserica greco-catolică din Boteni (CJ), în folosința preotului Ambroziu Biriș, care, conform afirmației sale, îl va preda superiorilor săi:

Prezentul Octoih [...] Petru Pavel Aron s-a scos din cărțile bătrâne a bis gr. cat. Boteni, conf. ord. Prea Ven. Superiorității, nr. 783–1944 și înaintată superiorității. Ambrozie Biriș, preot (Cota CRV 13).

Un alt exemplar s-a cumpărat cu cheltuiala bisericii greco-catolice din Sâncrai (probabil CJ) de la biserica de aceeași confesiune din Grezella [?], în 1850. Un alt exemplar a fost cumpărat de Rus Medre, care l-a dăruit bisericii din Pociovești (BH), la 18 august 1773, dar a fost și al bisericii din Buninginea (AB), la 8 iunie 1854, aici aflându-se și la 1941:

Această sfântă și dumnezeiască carte, ce să chiamă Octoih, l-au cumpărat Rus Medre cu 3 flor. și l-au dat pomiiiană să fie sfintei biserici din Pociovești [...]. 1773, meseța a<u>gust, 18 zile. ...

Octoihul acesta a bisericii din Buninginea l-am legat eu, Teodor Teleguț, cantorul din Abrud sat, la anu 1854, în luna lui iunie, în 8 zile, l-am gătat (Cota CRV 879).

Un alt exemplar a fost cumpărat de locuitorii din Băița (HD) de la protopop Andrica Theodor din Argihat [?], la 22 februarie 1782. Un exemplar din lucrarea lui Ioannes Damascenus, *Opera philosophica et theologica*, partea I–II, tipărită în 1763, se afla la Timotei Cipariu la Blaj. Alte două exemplare se aflau, în 1851, la

Seminarul Diecezan din Blaj. Un *Apostol*, tipărit în 1767, a fost la 1771 al bisericii din Almaș (CJ), iar în perioada 8 septembrie 1916 – 1 mai 1918 era în folosința învățătorului Vasile Idu, aflat la Veperd, în comitatul Sopron (Ungaria). Un alt exemplar era la preotul Nicolae Lobonts de la Săraca [?]. Un alt exemplar a fost al lui Timotei Cipariu. Un exemplar din *Sanctorum Parentium nostrorum Pachomii Aegyptiaci, Dorothei Thebani et Theodori Studitae Ascetica*, tipărit în 1768, era în 1795, 1834 și 1851 la Seminarul Diecezan din Blaj. Alte două exemplare erau la 1851 la același Seminar. Un *Octoih*, tipărit în 1770, era cumpărat de Gligor Moglan din Valea Jidanului [?] și donat bisericii din aceeași localitate, în anul 1819. Un alt exemplar a fost cumpărat de satul Mueoni [?] pentru biserică, la 1777. O *Liturghie* din 1775 a fost a lui Tode Gavrilă din Călata Mare (CJ), care l-a dăruit la 1791 bisericii din Sicrie/Săcrie [?]. Un alt exemplar se afla la popa Aron din Urisiu de Jos (MS), care l-a primit de la Simion Crainic din Blaj, în anul 1818, iar la 1867 a devenit proprietatea lui Vasiliu Popu, paroh în Budenii de Câmpie (probabil AB), aflându-se în proprietatea acestuia și la 18 octombrie 1872:

Această sfântă Leturghie este a me, a popii Aron din Urisiu de Jos și a ficiorilor mei, dată mie de pomeană de la șogoru din Blaj, Crainic Simion, canonicu, în anul 1818, martie, 2 zile. La anul 1867 a devenitu Liturghia aceasta <a> subscrisului, ca filiu lui Arone Popu, Vasiliu Popu, parocu în Budenii de Câmpie (Cota CRV 606).

O *Evanghelie* din 1776 a fost cumpărată pentru biserică din Muieru (astăzi Ciurila, CJ), în 1781. Un exemplar din lucrarea lui Jean Louis de Cara, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, tipărită la Iași în 1777, a făcut parte din biblioteca cipariană. În aceeași bibliotecă se găsea și un exemplar din *Ceaslovul* imprimat în 1778. O *Liturghie* imprimată în 1778 a fost cumpărată pentru biserică Nierăului (TM), de la popa Niculai din Zam Sâncrai (BH), la 21 noiembrie 1789. O *Psaltire* din 1780 se afla, la 1784 și 1859, la Sihla (NT), ajungând mai târziu în proprietatea lui I. M. Moldovan. Un exemplar din *Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri* al lui Gheorghe Șincai, tipărit în 1783, se afla la Comana de Jos (BV), în anul 1801, iar mai târziu va ajunge la Blaj, la Timotei Cipariu. Un alt exemplar se găsea la Adam Popovici din Halmeu (SM), în octombrie 1789, apoi la Victor Mihályi, episcopul Lugojului. Un alt exemplar se afla la Porumbacu de Jos (SB), la anul 1785. Un alt exemplar s-a aflat la Cetea Mare (probabil AB), dar și în Biblioteca Cipariana. Un *Octoih*, tipărit în 1783, a fost cumpărat pentru biserică Szepladu/Sziplod [?], în 1859, dar a fost și în folosința lui Georgiu Drăganu, cantor și învățător în Someș-Săplac din Silvania (astăzi Aluniș, SJ), între 1883 și 1887. Un *Molitvenic*, tipărit în 1784, era al bisericii greco-catolice din Calata (CJ), în anul 1786, în folosința preotului Niculae, precum și a preotului Michaele Deacu. Același exemplar a fost și în folosința preotului Ioan Roman/Ruen, la 1831 și 1833, la biserică greco-catolică din Zam Sâncrai (BH). Un alt exemplar era al bisericii din Vișat (probabil Vișag, HD), la 20 iulie 1805. Un exemplar din lucrarea lui Samuil Micu, *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți*,

tipărită la 1784, era la Ilie din Băian [?]. Un alt exemplar era al bisericii din Vința și Sașa (AB), la 17 aprilie 1714, iar mai târziu este al poporenilor din Valea Vințului (AB), cumpărat la 17 aprilie 1788. Aici se afla și între anii 1918 și 1922:

<Aceas>tă carte, anume <Propoved>anie iaste [...] cumpărată cu banii poporului, cu 7 horgoși și cine s-ar ispiti a o muta, adecă a o fura, de la numita biserică a Vinții, acela să fie supt pedeapsa afurisani a sfinților părinți 318, cari s-au adunat la al 7 sobor în Niciia. Amin. Popa Petru Luca, paroh. Șasa și Vința. Aprilie, 17 zile, ani 1714. ...

Această carte este a poporenilor de la Valea Vințului, cumpărată cu 7 horgoși. 1788, aprilie, 17 zile (Cota CRV 996).

Un alt exemplar se afla la preotul Ione din Bazna [?]. Altul a fost cumpărat de Corț Simion din Rogojel (CJ). Un alt exemplar a fost al preotului Avram din satul Alămor (SB). Un altul a fost al lui Ioan Zugravu din Topârcea (SB), iar mai târziu a ajuns la I. M. Moldovan în Blaj. Un alt exemplar a fost dat de Morariu Sanci și Toader de pomană bisericii din Bistra (AB), la 24 martie 1804. Un exemplar din lucrarea lui Gheorghe Șincai, *Îndreptare către aritmetică*, tipărită în 1785, a fost al lui Georgius Pap din Dumbrău [?], al lui Nicolae Iorgovan din Lipova (AR) și al lui Victor Mihály, episcopul Lugojului, la 1824. Un *Acatist* din 1786 era, la o dată necunoscută, al lui Alesandru Boiu, paroh și protopop greco-catolic al Odorheiului Secuiescu (HG). O *Psaltire* din 1786 era, la o dată necunoscută, la Răstolțu Mare (SJ), cumpărată din Aciriț (probabil Acriș, BV). Un *Octoih* din 1792 a fost legat de popa George din Negoești (probabil GJ), ceea ce arată că exemplarul a circulat în această zonă. Un *Catavasier* din 1793 a fost cumpărat de Blăcuțiu Vilă de la Ciula (SJ sau HD), în anul 1802, dar a fost cumpărat și de Mihaiu Ganea din Buteni [?] de la Bălcud Simion din Cuciula (SJ sau BV), la 10 august 1825. Același exemplar a fost și al diacului Toma din Buteni [?], la 23 martie 1852. Cinci exemplare din *Biblia* tipărită în 1795 au ajuns în biblioteca lui Timotei Cipariu. Un alt exemplar a fost la Culcea (MM). Altul era, la 16 ianuarie 1907, la un credincios greco-catolic din Amați (SM), de la care este cumpărat de dr. Ivan Ardeleanu, paroh greco-catolic la Amați (SM):

Anul Domnului nostru Isus Christos 1907, ianuarie, 16. De Sânta Scriptura acésta au dat la un credincios gr. cat. din Amaț, cu numele Georgiu Prunilla, de 59 ani, carele o ținea în podul cășii, împreună cu celelalte părți a Sântei Scripturi (Testamentul Vechiu). Partea acésta, adica Testamentul Nou, l-am desfăcut de către celelalte părți și l-am dat să se compacteze la Satmar; pentru compactare am plătit din al meu 3 corone, adica 300 filleri, și pentru ca respectivul credințios să aibă ceva memorie pentru că mi-a predat Sântele aceste Scripturi, l-am cinstit cu un orologiu Vecher, așa numit. Amaț, 16 ianuarie 1907. Dr. Ivan Ardeleanu, paroc gr. cat. de Amaț (Cota CRV 4).

Un exemplar din lucrarea lui Samuil Micu, *Theologie moralicească*, tipărită în 1796, era al preotului Vasilie din Șpring (AB). Un alt exemplar a fost în biblioteca lui Augustin Bunea de la Blaj. Un alt exemplar a fost, la 12 mai 1843, al lui Vasilie

Grec, paroh în Pirn/Piri (probabil Pir, SM), dar și al lui Ioan Gal, parohul de Kasfalv<a> (astăzi Acățari, MS), cumpărat în 26 mai 1846, pe ea învățând și Simion Bărnuț din Bocșa Mare (SJ), în 1815, după cum însuși scrie: *Pre această carte am învățat eu, Bărnuț Simion din Bocșa ce Mare, în anul 1815* (Cota CRV 667). Un alt exemplar a fost în biblioteca Timotei Cipariu. Un altul a fost al lui Pop Timotei din Petrești [?]. Altul a fost al lui A. Feluțiu, învățător în Spătac (AB), în anii 1912–1913. Alte exemplare se aflau la Blaj, în folosința elevilor de la Seminarul Diecezan. Enumerăm două dintre consemnările acestora:

Ex Libris Papp Nicolai 2^{um} in annum Theologiae aud. e regia Munificentia datus in Seminario Balasfalvensi A. I. D. 1827 (Cota CRV 454). *In usum Alexandri D. Fodor IV^{um} in annum S. S. Theologiae auditoris sub Rectore Gregorie Mihaly. Die 18 decembr. Anno 1865/6* (Cota CRV 468).

Un exemplar din cartea lui Gheorghe Șincai, *Alfavit sau bucoavnă*, imprimată în 1796, era la Blaj, la 1800. Un alt exemplar din *Triodul* din 1800 era, la o dată necunoscută, la Bucerdea Grânoasă (AB). În 1883 și 1884, un exemplar din *Triodul* tipărit în 1800, coligat cu *Strastnicul* din 1804, era proprietatea preotului Anastase D. Mirodotu, parohul bisericii Sfântul Teodor Tiron din Roșiorii de Vede (TR). Mai multe exemplare din lucrarea lui Samuil Micu, *Theologie dogmatică și moralicească. Despre taine preste tot*, apărut în 1801, coligat cu celelalte volume din *Taine*, au fost în folosința elevilor și monahilor de la Blaj. Aceștia au consemnat din abundență folosirea cărților, astfel:

In usum Nicolai Marko Theologiae in annum primum auditoris Balasfalvo die 10a Jbris 1823 (Cota CRV 101);

Această taină îi cam grea fiule, însă, dacă vrei să mânci prescură, ceteaște de asudă, că dacă nu-i ceti, zupă nu-i sorbi (Cota CRV 421);

In usum Basilii Ratz 1^{mi} ani Theologi 18^{va} Ianuarii, anno 1815 (Cota CRV 76).

Un alt exemplar era al lui Pamfil Pamfilie din Sas Pian (Pianul de Jos, AB). Alte trei exemplare erau în biblioteca Timotei Cipariu din Blaj. Un exemplar din lucrarea lui Samuil Micu, *Theologie dogmatică și moralicească. Despre Taina Căsătoriei*, apărută la 1801, era la T. Comanu la Brașov, apoi la Seminarul din Blaj, la 1847 și 1837. Un *Apostol* din 1802 a fost cumpărat de Cobârzan Precup pentru biserica din Muiereu (astăzi Ciurila, CJ). Un alt exemplar a fost cumpărat de Andărcău Toma din Satu Mare pentru biserica de aici, la 1803, iar la 10 februarie 1911 era al lui Sabin V. Anca, teolog. din Satu Mare. Un exemplar din lucrarea lui Samuil Micu, *Teologie dogmatică și moralicească. Despre Taina Euharistiei*, ieșită în 1802, era în Biblioteca Timotei Cipariu de la Blaj. Alte exemplare se aflau tot la Blaj, în uzul studenților de acolo. Un exemplar din *Teologie dogmatică*, vol. I–III, apărută între 1804 și 1811, a fost al lui Cojocar Grigorie din satul Coruia (MM), dar și al lui I. M. Moldovan de la Blaj. Un alt exemplar a fost al lui Ioan Iuga, elev la Blaj, la 1854, dar și al lui Oltean Vasilie, preot la Diviciorii Mici (CJ), la 1848.

Acelaşi exemplar a fost şi al lui Marinceş Iosiv, candidat pentru parohia Bogdana (SJ), care l-a cumpărat din Blaj, la 16 februarie 1833. Un alt exemplar a fost în biblioteca lui Timotei Cipariu. Un exemplar din lucrarea lui Bobb Ioan, *Carte de învăţături creştineşti*, vol. I–III, tipărită la Blaj în 1805–1806, a fost în Biblioteca Timotei Cipariu. Un alt exemplar a fost al bisericii unite din Răşinari (SB), la 1821, dar a fost şi al Şcolii normale greco-catolice de învăţători de la Blaj, la 1865. Un alt exemplar a fost cumpărat de Pop Ioan din Boereni (MM), în 1842, fiind donat bisericii greco-catolice din această localitate. Un exemplar din *Liturghiile* tipărite în 1807 era al lui I. M. Moldovan de la Blaj. Un alt exemplar era la Seminarul Diecezan din Blaj. Un exemplar din lucrarea lui Bobb Ioan, *Înştiinţare despre rădicarea capitolului în Blaj*, ieşită în 1808, a fost al mitropolitului Victor Mihály de la Alba Iulia. Un *Penticostar* tipărit în 1808 s-a aflat la I. M. Moldovan. Un exemplar din lucrarea lui Bobb Ioan, *Forma clerului şi a păstorului bun*, ieşită din 1809, a fost al lui Theodori Valerianu Burza, paroh greco-catolic la Curciu (SB), în 1856. O *Psaltire* tipărită în 1809 a fost a lui I. M. Moldovan. Un alt exemplar era la 1819 la Bistriţa (probabil BN). Un exemplar din lucrarea lui Thoma de Kempis, *De urmarea lui Hristos*, tipărită în 1812, a fost proprietatea lui Ioanu Papu, fost student la Blaj, în 1867–1868, de unde ajunge la Todară Banciu din Lunca [?]. Un exemplar din *Triodul* tipărit în 1813 a fost al lui Ioan Sărătean din Spătac (AB). Un exemplar din *Cuvântări în cinstea excelenţei sale Ioann Bobb*, al lui Vaida Dimitrie, tipărit în 1813, a fost în proprietatea lui I. M. Moldovan de la Blaj. Un alt exemplar a fost, cu probabilitate, al lui Alexiu Filip, învăţător şi cântăreţ bisericesc în comuna Libotin (MM). Un exemplar din *Apostolul* tipărit în 1814 a fost la Blaj, la 7 august 1859. Un alt exemplar a fost al schitului Cetatea Mică, eparhia Huşi, cumpărat şi dăruit aici de Ileana, fiica răposatului ispravnic Postolache, la 9 februarie 1816, unde se afla şi la 2 ianuarie 1849. Un *Euhologhion* tipărit în 1815 era la I. M. Moldovan de la Blaj. Un *Acatist* din 1816 a fost, în 1907, al lui Ioanu Marginean, teolog la Blaj. Din însemnările acelui-aşa exemplar reiese că între 1860 şi 1890 acesta a fost şi în proprietatea unei persoane care nu îşi dezvăluie funcţia, dar se pare că era din Blaj. Un exemplar din *Floarea adevărului pentru pacea şi dragostea de obşte*, ieşită din tipar în 1816, a fost al lui I. M. Moldovan de la Blaj. Din *Evanghelia* tipărită în 1817, un exemplar a fost al bisericii unite din satul Feneş (AB), informaţie consemnată de preotul Moise Laslo. Un *Strastnic* tipărit în 1817 a fost al mitropolitului Victor Mihályi, în 1903 (adică la Alba Iulia). Un alt exemplar a fost al bisericii din Zam Sâncrai (BH), cumpărată în 1879. Trei exemplare din *Catavasierul* din 1824 au fost, după însemnări ale unor elevi de la Seminarul din Blaj, între anii 1870 şi 1900. Pe unul dintre aceste exemplare se arată că era la 1857 al lui Filimon Marina din Ciugudelu (AB). Un alt exemplar a fost al lui Grama Manoilă din Bloşi [?]. Un *Octoih* tipărit la 1825 a fost al lui I. M. Moldovan, de unde ajunge în Biblioteca Arhidiecezană din Blaj şi în Biblioteca Centrală din Blaj. O *Psaltire*, f. l., sec. XVIII, a fost la Bod (BV), la 15 februarie 1773, dar şi la Cetea (AB), la o dată necunoscută.

Cu toate că multe însemnări nu consemnează locul în care tipăriturile respective au circulat, particularitățile lingvistice ale acestora demonstrează că ele erau prezente în Moldova, Țara Românească sau Transilvania. Particularităților lingvistice li se alătură și conținutul istoric al însemnărilor, ceea ce face ca în unele situații să poată fi identificată, cu probabilitate, circulația cărții respective. Exemplele de acest fel fiind numeroase, redăm doar câteva dintre ele:

Această carte iaste a dumisali protopsalt Georgi și, dar, rugăm pre milostivul Dumnezău ca să-i trimată sănătăți (Neon Anastasimatarion, București, 1820, cota CRV 1233);

Această sfântă carti, Învățătoari hristienicești, de sufliti folosătoari esti a moșu dascalului Salichi di<n> care am cetit și eu pi dânsa și foarti mi-au înt<r>at în plăceri și am scris cu mâna di lut, mâna va putrizi, dară numili să va pomini. 1856, genar, 28. Preot Dumitru Maric (Învățături hristianicești, Iași, 1823, cota CRV 1240);

Această ca<rte> s-au cumpăr<at de> Toader [...] și cine o are vinde sau are potopi, să fie afurisit (Tomul bucuriei, Râmnic, 1705, cota CRV 1062);

Această sfântă carte, ce să chiamă Octoih, este a me [...], luată de tată-mieu, pop<a> Pătru, cu banii lui, să-mi fie de moșie mie și pruncilor miei, pe neam, pe sămânță (Octoih, Târgoviște, 1712, cota CRV 513);

Această carte s-a compus dă dumnealui marele clucer Ioan Geanet și s-a închinat Mării Sale, prea înălțatului și dă Dumnezeu preaiubitor, bine credincios al nostru domn și stăpănitor al toatei Ungrovlahii, Mării Sale, prințipului Ioan Nicolae Petrovici Mavrogeni, I^m voevod, la leat 1787. [...] (Tzanetou Ioannou, Kata Ocellou peri tes tou panto's fuseos/Jean Zanetti Clutschiar, Réfutation du traité d'Ocellus de la nature de l'univers, Viena, 1787, cota CRV 1132);

Preaînălțate Doamne cu genu<n>chi plecate și cu lacrimi vărsate jăluie<s>c [...] eu Mării Tale pentru o pricină ce am cu dumnealui biv vel logofătu de Țara de Jos pentru o moșie ce mii-au aluat în silă și nu mii-au dat nimic. Iproci (Cheia Înțelesului, București, 1678, cota CRV 1027);

Această sfântă carte dăruiță îmi iaste mie de prea sfințitul părintele nostru kir Theodosie, mitropolitul a toată Ungrovlahia, întru anii de la zidirea lumii 7197, meseța mar., dn. 22 (Biblia, București, 1688, cota CRV 5).

În însemnările cercetate nu au fost identificate informații despre circulație în cazul tipăriturilor de la **Cernăuți, Chișinău, Cluj, Frankfurt, Hagenau, Hamburg, Leipzig/Lipsca/Lipsiae, Londra, Mănăstirea Neamț, Moscova, Movilău, Oradea, Paris, Rădăuți, Râmnic, Sankt-Petersburg, Sâmbăta Mare și Snagov.**

Prezentarea de mai sus, pe centre tipografice, permite desprinderea câtorva concluzii. Mai întâi, circulația CRV-urilor a fost determinată de mai mulți factori, cum ar fi: *vânzarea succesivă a exemplarelor*, impusă de nevoia de bani a proprietarului, de *nevoile cultice* ale diferitelor comunități creștine, care nu posedau cărțile necesare, de *interesul cultural crescut al laicilor*, în opoziție cu numărul mic de exemplare, situații care au determinat apariția practicii împrumutării cărților, a schimburilor de carte etc.

În ceea ce priveşte raza de circulaţie a tipăriturilor provenite dintr-un anumit centru tipografic, se poate observa că circulaţia este mai intensă în zonele apropiate respectivului centru, iar pe măsură ce distanţa dintre centrul tipografic şi zona de răspândire a tipăriturilor realizate în acest centru creşte, circulaţia acelor cărţi este mai puţin intensă, prin urmare se poate spune că pentru achiziţionarea cărţilor era preferat cel mai apropiat centru tipografic. Cu toate acestea, se întâlnesc perimetre culturale în care cărţile provenite de la mai multe tipografii erau concomitent întrebuinţate. Acest fapt se explică prin circulaţia elementului uman care colporta cărţile, la care se adaugă aspectele referitoare la preţ, apartenenţa confesională, preferinţa pentru un anumit centru tipografic, importanţa tipăriturilor şi interesului cititorilor faţă de acestea etc.

Din informaţiile pe care ni le oferă însemnările studiate reiese că unele cărţi au circulat mai mult, altele mai puţin. Unele exemplare au fost prezente de-a lungul timpului în mai multe localităţi, altele numai într-o singură localitate, în timp ce despre altele nu ştim unde au circulat, dar aceasta nu înseamnă că ele nu au fost răspândite în diferite locuri, doar că aceste informaţii nu le regăsim în cuprinsul însemnărilor.

După cum am putut vedea nu toate însemnările fac referire la data la care exista exemplarul respectiv într-o anumită localitate şi nici nu se spune întotdeauna prin ce împrejurări îşi schimba exemplarul respectiv proprietarul şi locaţia. Dar, cu toate acestea, traseul unei cărţi se poate identifica dacă localitatea în care se află, element esenţial al stabilirii circulaţiei, este consemnată.

Atestarea CRV-urilor în una sau în mai multe localităţi demonstrează convingător că circulaţia acestora în spaţiul cultural românesc a fost intensă, indiferent de centrul tipografic care le-a produs. Acesta este şi motivul pentru care, nu de puţine ori, exemplarele ajunse până la noi se prezintă în stare avansată de deteriorare.

Lărgirea cercetărilor avute în vedere în cuprinsul studiului nostru la întregul corpus naţional de însemnări va evidenţia cu mai multă pregnanţă aspectele aduse aici în discuţie, putându-se, astfel, delimita cu mai multă precizie aria de răspândire a tipăriturilor realizate în fiecare centru tipografic românesc, dar şi străin, dintre anii 1508 şi 1830.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

- Adam Chiper, Marieta, *Vechi însemnări româneşti ca izvor istoric*, Bucureşti, Editura Silex, 1996.
- * * *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei*. Un corpus editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, vol. I–IV, Iaşi, Editura Demiurg, 2008–2009.
- Suciu, Coriolan, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, vol. I–II, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1967–1968.
- Urs, Otilia, *Catalogul cărţi româneşti vechi din Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2011.

THE EXTENT OF CIRCULATION OF OLD ROMANIAN BOOKS,
ACCORDING TO SOME NOTES MADE ON THE BOOKS

(Abstract)

The present study sought to identify the movement of Old Romanian Books that were printed within the Romanian cultural space between 1508 and 1830. The material taken into consideration consisted of book notes belonging to the Fund of Old Romanian Books at the Library of the Romanian Academy in Cluj-Napoca. The result of the research revealed that Old Romanian printed materials dating back to the already-mentioned period, have circulated extensively. The itinerary covered by the prints in question was defined by the book owners' need for money, the religious needs of various Christian communities that didn't possess adequate books, as well as by the increased cultural interest, in contrast with the small number of copies etc. As much as the researched material has allowed us, we were able to reconstitute not only the area covered by the items of each typographical centre in Romania, but also the area specific to each and every copy. We conclude by saying that each copy has its fate, which is determined by cultural and economic factors.

Cuvinte-cheie: *circulația cărților românești vechi, însemnări manuscrise, Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj, cartea românească veche*

Keywords: *the circulation of Old Romanian Books, book notes, the Library of the Romanian Academy in Cluj-Napoca, Old Romanian Book*

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. Emil Racoviță, 21
adelaelai@yahoo.com*